

1.3. A NYELVI VÁLTOZÁS

Nyelvi változáson azt a folyamatot értjük, hogy módosul valami a nyelvben. A nyelvi változás egyrészt tehát a korábbiakhoz képest új nyelvi funkció, szabály, forma, elem, jelentés megjelenése, másrészt korábbiak eltűnése. Gondoljunk egyfelől a magyar nyelv bizonyos, az ősmagyar kor nagy részében még nem létezett szófajaira (névelők, névutók, igekötők), új beszédhangjaira (pl. *dzs*), s új szavainak, neveinek a tömegére, a névutórendszer kiépülésére, a szórend változására. Másfelől a magyarból kiveszett beszédhangokra, múlt időkre (*látott volt, látott vala*), igeneves szerkezetekre és szavak, nevek ezreire. A nyelvi változás egyidejű gazdagodás és szegényedés, bővülés és szűkülés, születés és pusztulás, azonban úgy, hogy a nyelv hálózatjellege, rendszervolta, s alkalmazkodóképessége megmarad. A nyelvi változás tehát a megőrizve újítás és az újítva megőrzés útját járja.

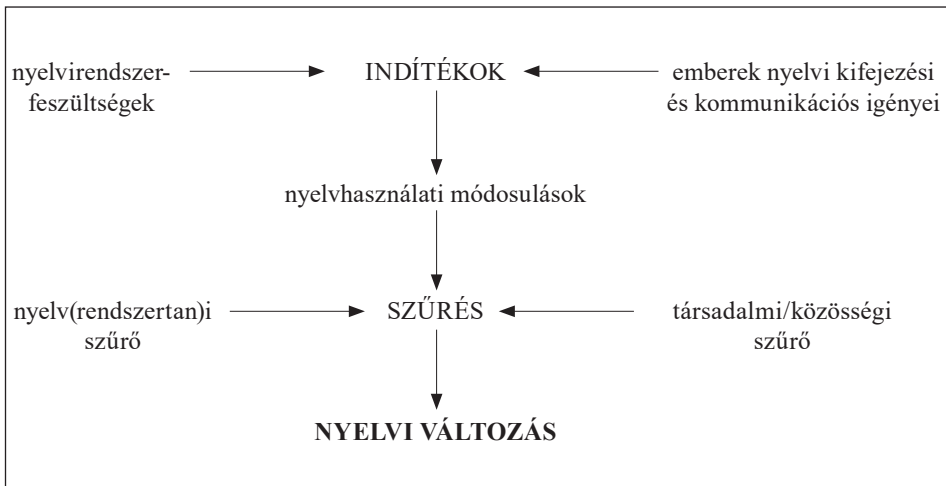
A nyelvnek a komplex, a létfeltételekhez alkalmazkodó rendszerekre jellemző sajátosságai vannak, így például a nyitottság és a környezeti változásoknak megfelelő módosulás. Emiatt a **változás** a nyelvek létének szerves része. A nyelvi változás azonban nem a tökéletes állapot elérésére, hanem a mindenkori konkrét – helyhez, időhöz és társadalomhoz kötődő – nyelvi kommunikációs, valamint megnevezési (fogalmi kódolási) és közlési **szükségleteknek való megfelelésre irányuló folyamat**.

A szegényedést jelentő változási folyamatot a köznyelv általában a félrevezető *nyelvromlás*, helyesen a *nyelvépülés* (vö. ang. *language decay, language attrition*, ném. *Sprachverfall, Sprachverlotterung, Sprachabbau*), a gazdagodást pedig a *nyelvfejlődés* (vö. ang. *language development*, ném. *Sprachentwicklung*) szavakkal jelöli. Tudományos értelemben azonban a semleges *nyelvi változás* kifejezés helyénvaló (ennek megfelelői az ang. *language change* és a ném. *Sprachwandel*). E szerint járunk el mi is. Két tételszerű állítás:

1. A nyelvi változás kizárólagos színhelye a nyelvhasználat.
2. A nyelvhasználat kettős beágyazottságú és meghatározottságú: valamely nyelvbe és a beszélő révén valamely társadalmi-kommunikációs környezetbe, helyzetbe ágyazódik.

A nyelvi változás indítékai a nyelvhasználat kettős beágyazottságából következően két irányból jöhetnek: 1) a nyelvi tényezőkből, ti. a nyelvek változatosságából következő rendszerfeszültségekből és 2) társadalmi-kulturális tényezőkből, ti. az emberek nyelvi kifejezési és kommunikációs igényeiből. Kettős szűrés után derül

ki, hogy az induló nyelvhasználati módosulásokból/módosításokból lesz-e nyelvi változás vagy sem. Az automatikusan működő kettős szűrő közül a nyelvi szűrő felel azért, hogy beépülhet-e a nyelvi rendszerbe/szerkezetbe valamely nyelvi újítás vagy sem (rendszer- vagy „szövetidegen” elemek, jelenségek például eleve nem). A társadalmi szűrő pedig azért, hogy beépül-e a társadalmi közegbe (elterjed-e tehát a közösség legalább egy rétegében). Csak mindkét szűrő együttes „zöld jelzése” teszi lehetővé nyelvi változás létrejöttét. Tehát bármelyik szűrő „piros jelzése” önmagában is elegendő a nyelvhasználati módosulás nyelvi változássá válásának megakadályozására. Szemléltetve (vö. CHERUBIM 2012: 44):

1. ábra: A nyelvi változás folyamata

A nyelvet mindig valamely célból használjuk. A nyelvhasználat tehát célelvű. A nyelvi kommunikációban a megértés nyelvi folyamatosságát, tehát megértéshagyományt feltételez. Már csak ezért sem lehetséges túl gyors és radikális nyelvi változás egyetlen közösségben sem. (A nyelvcsere és a nyelv váltásnak nem feltétele az eredeti nyelv gyökeres megváltozása.) A nyelvben a korábban megalakított, az örökölt mindig feltétele a jelenben létrehozandónak. Azaz a tegnapi teszi lehetővé, egyszersmind korlátozza is a ma létrehozandót. Ebben a keretben értendő a nyelvi változás is.

A **nyelvi változás** mint folyamat tágabb értelmezésben a beszélő- és nyelvközösségek, valamint e közösségek tagjainak a mindenkori nyelvi kommunikációs és megismerési-megnevezési-kifejezési (kognitív) igényei, azaz a társadalom szükségletei szerinti **állandó nyelvi alkalmazkodás**. A nyelvi változások lehetőségének oki keretét a mindenkori nyelvrendszertani, kényszerének oki keretét pedig a mindenkori társadalmi adottságok, feltételrendszerek adják. Tehát a nyelvek változásának módját nyelvrendszertani tényezők szabják meg. Viszont a vál-

tozások elindításában a nyelvet használók társadalmi, gazdasági, kulturális, lélektani, politikai meghatározottságának van fontos, közösségbeli terjedésükben és visszaszorulásukban pedig kizárólagos szerepe. Vö. még: „A keletkezés [...] általában függ a társadalom fejlődésétől, a változás már nem mindig, a mód pedig közvetlenül soha” (DEME 1953: 17). Az alkalmazkodást a nyelv változékonysága és változatosága teszi lehetővé, a társadalmi változások pedig szükségessé. Értelmezésünk szerint a nyelvtörténet a szóban forgó lehetőségeknek és kényszereknek a **bonyolult, többszörös áttételű összjátéka**.

A beszédben számos alkalmi újdonság (szokatlan kiejtés, tévesztés, hapax, szándékolt újítás) elhangzik, nyelvi változásnak a nyelvészek azonban csak azt tekintik, ami az ismétlődő használat révén elterjed a közösség legalább egy részében, valamelyik nyelvváltozatban. Nyelvi változás például, hogy az *isa* 'bizony' (Halotti beszéd) eltűnt a magyarból, hogy az *iskola* (< latin *schola*) belépett a magyarba, hogy a régi *vogmuc* (ejtsd kb. így: vodzsmuk: Halotti beszéd) *vagyunk*-ká változott, s hogy a *nője* szóalaknak az eredeti 'felesége' jelentés mellett kialakult 'szeretője, barátnője' jelentése is.

A mindenkori nyelv tele van nyelvi változatokkal, nyelvhasználati ingadozásokkal, tehát feszültségekkel. Emiatt fogalmazhatunk úgy is, hogy a nyelvi változás az esetek számottevő részében a változatok közötti használati ingadozás velejárója. Persze nem a nyelvi változatok versengenek egymással, hanem a beszélők választási szokásai módosulnak (így szorította ki a *rér*-t a *sógor*, a *szájas-verem* főnevet a *pince*, az *univerzitás*-t az *egyetem*, az igeneves szerkezetek egy részét a mellékmondatos kifejezésmód). A nyelvi változások szempontjából is fontos tényező, hogy az emberi közösségeknek és a nyelvhasználatnak egyaránt létezési dimenziói a tér, az idő és a társadalom. Ezek a dimenziók alkotják azt az erőteret, amely a nyelvhasználatra hatással van, és nyelvi változást idézhet elő. Ezeknek az állandó hármassal együttállása a maguk egyidejű, folyamatos és együttes hatásával az egyik legfontosabb oka és biztosítója a nyelvhasználat állandó változatosságának és változásának.

A nyelvi változás két legradikálisabb típusa, szélső pólusa a **nyelvszületés** és a nyelvhalál. Azt nem tudjuk, hogyan jött létre az emberi nyelv, az első nyelv és nyelvek. Csupán azt, hogy a belátható nyelvtörténeti időszakban új nyelvek elsősorban egy nyelvhez tartozó nyelvjárások önállósulásával, illetőleg különböző nyelvek egymásra hatása nyomán keletkeztek. Van azonban nyelvek keletkezésének művi útja is: a nyelvek tudatos emberi tevékenységgel, tehát mesterségesen történő létrehozása (a legismertebb példa az eszperantó). Ami a **nyelvhalált** illeti, pontosan ismerjük az okokat. Nyelvek nem végelgyengülés vagy valamely betegség következtében halnak ki, hanem úgy, hogy beszélőik egy másik nyelvre átváltva elhagyják őket (ennek okaival a szociolingvisztika foglalkozik). Van azonban a nyelvhalálnak egy drámai módja is: az, amikor az ok a nyelvközösség fizikai megsemmisítése (genocídium) vagy megsemmisülése (természeti katasztrófa következtében). A „szokványos” út az első, a nyelvcsere. (A 21. századra

számos nyelv kihalását, azaz elhagyását jövendölik a szakemberek. Tehát nemcsak a biológiai, hanem a nyelvi változatosság is csökkenőben van. Vö. legújabban KICSÍ SÁNDOR 2013.)

Mivel a nem használt nyelvek nem változnak, a nyelvi változást kiváltó „első lökés” nem a nyelvben, hanem a nyelv létezési feltételeit jelentő, egyszersmind a nyelvet működtető emberi-társadalmi közegben, egészen pontosan az emberek nyelvi tevékenységében keresendő. Tehát szigorúan véve nem a nyelvek változnak, hanem beszélőik változtatják őket – „a számítógépek fejlődnek” mondat is úgy értendő, hogy emberek fejlesztik őket. Egy további hasonlaltal élve: elektromos áram szükséges ahhoz, hogy számítógépünk működjön. Az áramot kívülről kapjuk. Minden további azonban a számítógép hardverjétől és szoftverjétől függ. A nyelvi változás módját azonban **mindig a nyelv szabályrendszerének összefüggései** szabják meg. (A nyelvi változási folyamatot a nyelvnek a társadalmi és nyelvi kommunikációs folyamatokban állandóan zajló önzvezérlésű újraszerveződéseként is értelmezhetjük, l. ZEIGE 2011.) Lássunk példákat is! Belső, nyelvrendszer-tani indítékú változásként vált az eredetileg ’eszes, okos’ jelentésű *ildomos* a hasonló alakú *illedelmes* hatására ’illendő, illő’ jelentésűvé. A *hírhedett*, *hírhedt* ’hírneves’-t jelentett eredetileg (vö. Vörösmarty Liszt Ferencről: „Hírhedett zenésze a világnak”), újabb jelentését (’nagyon rossz hírű’) úgyszintén analógiás hatásra, az azonos képzős igék (*bűzhödik*, *keshed*, *poshad*) pejoratív jelentésárnyalatának hatására kapta. Hiába kerültek át a magyarba grammatikai nemű szavak a latinból, a németből, a franciából és az oroszról, a magyarban e jövevényszavak „nemtelenek” lettek, mert a magyar nyelvi rendszer (nyelvtani nemek hiányában) ezt követelte és követeli meg. Igaz ez fordított esetben is: a genuszos nyelvekbe átkerült magyar főnevek nemet kapnak, például *der Husar* a *huszár* a németben. Rendszer-tani okok miatt kap minden a magyarba az utóbbi évszázadokban bekerülő ige honosító képzőt (ez többnyire az *-l: csencsel* < angol *change*). Az itt említendő legfontosabb hatóerő az analógia, amelynek találó megnevezése a *r e n d s z e r k é n y s z e r*.

A fentebb mondottak értelmében nyilvánvaló, hogy **befolyásoló szerepe van a** tág értelemben vett társadalmi, tudniillik közlési, kommunikációs **környezetnek is**, beleértve legfontosabb tényezőjét, kulcsfiguráját, a nyelvet használó embert magát, aki meghatározott céllal és a körülményektől (partner, téma, társalgási műfaj és cél, helyszín, saját állapota, metanyelvi ismeretei stb.) függően működteti a nyelvet. Vizsgálatok azt igazolják, hogy a nyelvi változások előidézésében három külső tényezőcsoportnak kiemelten fontos szerepe van: a nyelvi kapcsolatok intenzitásának, a társas kapcsolathálózat erősségének és a beszélő- és nyelv-közösség nagyságának. A nyelvi kontaktusokról fontosságuk miatt bővebben érdemes szólnunk. Tudvalévő, hogy a nyelv társadalmi jelenség, a beszéd, a beszélés pedig mindig másra/másokra vonatkoztatva, tehát kommunikációs aktusban/aktusként értelmezhető. Ennek értelmében viszont az ember beszéd- és nyelvi kapcsolatai a nyelvi változás előidézésében fontos, ha nem a legfontosabb feltételt

jelentik. Az egyes beszélők s a különböző nyelvváltozatú és nyelvű csoportok tagjai között mindig adva van a lehetőség nyelvi kölcsönzésekre, átvételekre, arra, hogy az egyik nyelvváltozathoz, nyelvből a másikba kerüljenek át nyelvi elemek, jelenségek. Minden nyelvi kommunikációs aktus szigorúan véve nyelvi érintkezés. A nyelvi átvétel szempontjából – függetlenül attól, hogy más nyelvekről, azon nyelvi nyelvváltozatokról vagy idiolektusokról van szó – döntő tényező mindenek előtt a közösségek és nyelveik közötti presztízs-aszimmetria, tekintélykülönbség. Ez adott nyelvközösségek technológiai, gazdasági, katonai, kulturális stb. fölényéből következik, függetlenül attól, hogy létező fölény vagy csak „úgy érzik” az emberek (pl. amerikai-angol szavak, kifejezések terjedését). A nyelvi kontaktusoknak a nyelvi változások szempontjából való kiemelt fontosságát bizonyítják a különböző okú migrációk, a kolonizációk, a hódítások következményeként jelentkező nyelvi keveredések, vö. pidzsin, kreol, foreigner-talk, Gastarbeiterdeutsch és társaik (WEGERA 2013: 28). A nyelvi érintkezések nyelvi következményeit elsődlegesen indukáló és befolyásoló tényezők elsősorban az érintett beszélők szociolingvisztikai történetében, nem pedig a nyelvek szerkezetében keresendők (THOMASON–KAUFMAN 1988: 35). Véleményük szerint szerkezeti változások indukálásához mindenekelőtt több száz éves intenzív nyelvi kontaktushatás és a beszélők széles körű kétnyelvűsége szükséges (i. m. 41). Nyilvánvaló, hogy nem szabad megfeledkeznünk az azon nyelvi regionális, társadalmi és funkcionális nyelvváltozatok egymásra hatásáról sem a nyelvi változások kutatásában. Nem feledve, hogy a nyelvtan a nyelvek szervezőtartománya, s mint ilyen a nyelv vizsgálata szempontjából a grammatika kiemelkedő fontosságú.

Tudvalévő, hogy a nyelv központjában, a centrumban elhelyezkedő, zártabb területek kevésbé és lassabban változnak, mint a periférián, a széleken elhelyezkedők, mely utóbbiakra a nagyobb mérvű és gyorsabb változások jellemzők. Ezért mondjuk a szavakra, hogy a szeizmográf érzékenységevel szokták jelezni a közösségek életében bekövetkező (elsősorban szociokulturális) változásokat. Külső hatásra legérzékenyebben a szó- és névkészlet, a nyelv változékonyságra leginkább nyitott részlegei reagálnak (példaként a jövevényszavak nagy számú átvételét említhetjük). A változásoknak leginkább a nyelv zártabb tartományai, a hangrendszer, a ragozási rendszer és a szintaxis áll ellen. A szóban forgó állapot, illetőleg nyelvi többrétegűség szemléltetésére és megvilágítására az ún. hagymamodellel kitűnően alkalmas.

Tételes összefoglalásban:

1. A nyelvek azért változnak, mert a nyelveket éltető emberi közösségek és az emberek maguk is folytonosan változnak.
2. Ennek következményeként módosulnak nyelvi kifejezési és kommunikációs igényeik is.

3. Mindez azt hozza magával, hogy a beszélők a nyelvhasználatot kisebb-nagyobb mértékben módosítják – újra hangsúlyozzuk, hogy ezt mindig a nyelvi hálózat- és szabályrendszer megszabta keretek között teszik, s általában anélkül, hogy tudnának róla.
4. A nyelvhasználatban jelentkező módosulások egy részének előbb-utóbb a szabály- és elemrendszerben rögzülő, a nyelvközösség bizonyos rétegében, rétegeiben vagy egészében polgárjogot nyerő változások a következményei.

A nyelvi változásokat vizsgálva négy fő kérdésre keressük a választ: **mi, hogyan, miért változott, s milyen volt a változás útja** a (beszélő- és/vagy nyelv)közösségben. Az 1. kérdésre adandó válasz a legkönnyebb, ugyanis különböző korokból származó adatok pusztá egybevetéséből tényszerűen megállapítható, hogy mi változott. Például: a Halotti beszédben még *paradisum* van, ma *paradicsom*-ot írunk és mondunk. A 2. kérdésre csak a nyelvi szabályrendszer ismeretében adhatunk választ, például: miért nem alakult ki külön igerag a magyarban a kijelentő mód, jelen és múlt idő egyes szám 3. személyében, az alanyi ragozásban? A válasz: mert az összes többi jelölve van, ezért a rendszerösszefüggések alapján a paradigmasor szóban forgó tagja a nem-jelöltséggel jelölve van. A 3. kérdéskör egy részére csupán a nyelvrendszertani szabályok ismeretében tudunk válaszolni. Például: miért kapnak honosító képzőt a jövevényigék a magyarban, l. *realizál* < lat. *realizare*? A válasz: rendszerkényszerből, analógiás hatásra, mert a magyar jövevényigéken mintegy ezer éve már megjelenik – többnyire – az *-l* igeképző. Másik részének a megválaszolásához azonban a társadalom és a nyelvhasználat összefüggésének a figyelembe vétele is szükséges. Mert például arra a kérdésre, hogy miért került a magyarba új fonémaként a *c* és a *dzs*, a válasz így hangzik: szláv és oszmán-törökből átvett jövevénytiszta szó közvetítésével, tehát etnikai-nyelvi érintkezések közbeiktatódásával. Tegyük azonban hozzá: ez csak úgy volt lehetséges, hogy a magyar nyelvben adva volt a hangrendszertani lehetősége ezen beszédhangok megjelenésének. A 4. kérdéskört kizárólag történeti szociolingvisztikai, illetőleg pragmatikai megközelítéssel válaszolhatjuk meg. Például: miért terjedtek el lassan a latin jövevénytiszta szó az ómagyar korban, s miért terjednek el gyorsan angol jövevénytiszta szó a magyar nyelvközösségben? A sommás válasz: mert az ómagyar korban nem volt még az egész társadalmat elérő nyelvi tömegtájékoztatás, mint ma, s akkor még csak kevesen tudtak írni és olvasni.

A nyelvi változások kutatója a nyelvi változásokat előidéző okokat a nyelvhasználatban, a személyek közötti kommunikációs folyamatokban tárja föl, mert bennük a nyelv, a kultúra és a társadalmi szerkezet együtt, folyamatosan és konkrét módon aktualizálódik (CHERUBIM 2012: 43). Ezért fontosak a nyelvi változások kutatása szempontjából a nyelvvidinamika-vizsgálatok is, mert tárgyuk az állandóan változó nyelvre gyakorolt hatások, s az ezekből adódó, a nyelvhasználatot módosító és stabilizáló folyamatok. Szükséges tehát, hogy a nyelvi változások

okait kutatva „a nyelv működését a közelebbi és távolabbi kontextus [...] bonyolult komplexumával szerves összefüggésben” vizsgáljuk (PÉTER 2011: 395). Ebben a tekintetben három nagyobb tartományt különítünk el, és pedig abban a sorrendben, hogy mely tényezőegyüttesnek van közvetlenebb hatása a nyelvhasználatra:

1. A társadalmi kommunikációs közeg és kapcsolatok (család, csoportok, média, egyház, oktatás, szórakoztató ipar, világháló).
2. A (belső és külső, közvetlen és közvetett) nyelvi (nyelvek és nyelvváltozatok közötti) érintkezések, kapcsolatok, egymásra hatások.
3. A gazdasági, politikai, jogi, tudományos-technológiai, ideológiai adottságok és folyamatok.

Ez a három tartomány alkotja az ember társadalmi létfeltételeit jelentő közeget, amely közvetett módon ugyan, de állandó befolyással van az emberek nyelvhasználatára, tehát a nyelvi változásokra is, különös tekintettel a nyelvi változások előidézésére. Ennek értelmében tanulmányoznunk kell a vizsgált nyelv anyanyelvközössége társadalomtörténetének azokat a vonatkozásait is, amelyek befolyásolták-befolyásolják a nyelvhasználat alakulását. Ezért szólunk röviden a magyar nyelvközösség történetéről is, más tudományok (történettudomány, szociológia, történeti földrajz, művelődéstörténet, régészet, néprajz, irodalomtudomány stb.) kutatási eredményeinek a felhasználásával (l. A magyar nyelvközösség története című fejezetet). Az ebben a szellemben fogant első hazai nyelvtörténeti szintézis BÁRCZI GÉZÁnak első kiadásban 1963-ban A magyar nyelv életrajza címen megjelent munkája; l. még BÁRCZI 1967: 487–578; BENKŐ 1988, ill. TOLCSVAI NAGY 1994, 1998a, 1998b és KUGLER–TOLCSVAI NAGY 1998; részletes kifejtésre és elvi megalapozásra pedig BESCH et alii 1998: I. fejezet).

A történeti nyelvészet a szóban forgó „kérdéskomplexumnak megkülönböztetett jelentőséget tulajdonít és rá megkülönböztetett figyelmet fordít, bekapcsolva a vizsgálatba, illetőleg felhasználva a magyarázat érdekében a nyelvet működtető társadalom történetének ismeretét, annak mindenkori adottságait, életkörülményeinek – benne természetesen közvetlenebb nyelvhasználati szokásainak – minden megismerhető részlegét, anyagi és szellemi műveltségének minden számbavehető elemét” (BENKŐ 1993: 23). Az említett teendők a **történeti szociolingvisztikai, illetőleg történeti pragmatikai kutatások** feladatkörébe tartoznak. Elsősorban tehát a magyar nyelvtörténet művelődéstörténeti keretben történő leírásáról van szó. (Szélesebb értelemben azonban a következő feladatokról is: a nyelvtörténet a társadalmi megértésben, a nyelvtörténeti kutatás tudománytörténeti fokozatai időbeli sorrendben, a nyelvtörténet-kutatás története és elvei a leírási szintek szerint, módszertani és elméleti kérdéskörök, l. BESCH et alii 1998.) E téren bőven van teendője a magyar nyelvtörténészeknek. Nevesítve a fontosabb témaköröket:

- az írás- és olvasástudás terjedése;
- a könyvnyomtatás hatása;
- az egyházi nyelvhasználat (írásban és szóban);
- a szövegfajták kialakulása;
- az intézmények története, oktatástörténet: az iskoláztatás szerepe (a kolostori iskoláktól az egyetemekig);
- a tudományok és a szakmák terjedése, önállósodása;
- egyháztörténet;
- politikai történet;
- gazdaságtörténet;
- a hétköznapiok története;
- technikatörténet;
- tudománytörténet;
- a fordítások szerepe (pl. Biblia);
- anyanyelvi szájhagyományozódás;
- kommunikációs területek;
- anyanyelvi nyelvtanok, szótárak;
- újságok;
- médiatörténet;
- írott regionális változatok és kiegyenlítődésük az egységes írott nyelv irányába: írott nyelv > irodalmi nyelv > írott köznyelv (standard);
- a köznyelvi grammatika konszolidálódása és szókészletének kiépítése;
- nyelvjárásiatlanodás és standardizálódás;
- a szépirodalom és a nyelv;
- beszélt nyelvviség és írott nyelvviség viszonya;
- egy- és többnyelvűség: a latin mint „apanyelv”, a német mint hivatalos nyelv, az angol mint világnyelv;
- külső és belső nyelvi kontaktusok;
- nyelvpolitika;
- az anyanyelv-tudat és az anyanyelvhez való viszonyulás alakulása;
- egységesülés és szétkülönbözés a nyelvközösségben és a nyelvben;
- a nyelvi udvariasság története.

Nem megfelelően természetesen az európai nyelvtörténet széles perspektívájáról, hiszen a magyar nyelvtörténet is az európai nyelvtörténetbe ágyazódik bele.

A magyar nyelvtant érintő alapvető változások mind lezajlottak az ómagyar kor végéig, s az újmagyar és újabb magyar korra szinte nem maradt grammatikai szempontból lényeges változás. Idézzük emlékezetünkbe: a nyelvemlékek alapján megállapíthatóan középmagyar kori a legújabb magyar beszédhang, a *dzs*, *s* a nagy számú (összesen 33) korábbi változás (11 beszédhang halt ki, 9 új magánhangzó és 13 új mássalhangzó lépett színre) mind a megelőző két korban zajlott

le! Ne feledjük azonban, hogy jöttek létre új beszédhangok nyelvjárásokban is: ilyen például a veláris *ě* és *i* a csángó nyelvjárásokban (l. még a nyelvjárástörténeti fejezetben). Ami a **tőtípusokat** illeti: kezdetben egyalakú volt minden szó, s a kevés mássalhangzós végű (indulatszó) mellett magánhangzóra végződtek. Ennek a – nyelvtanulási szempontból idilli – állapotnak a tővéghangzók eltűnése, s az ezt kísérő hangváltozások sorozata vetett véget. A magyar tőrendszer hangtani indítékú átszerkesztődésének következményeként jött létre a mai duális rendszer (az egyalakú és többalakú tövek, ill. a többalakú töveknek számos alcsoportja). Az eredmény: új tőtípus a középmagyar kortól nem keletkezett már! A nyelvjárások vizsgálata e tekintetben is szükséges volna. A **szófajokat** tekintve: többségük alapnyelvi örökség, a magyarban a következők jöttek létre, az ősmagyar korban: a kötőszó, a birtokos névmás, a visszaható névmás; az ómagyar korban: a határozott és határozatlan névelő, bizonyos melléknévi igenevek (*-andó/-endő*, *-val/-vel*), az általános és kölcsönös névmás; a legifjabb szófaj, a névutó-melléknév a középmagyar korban alakult ki. A sort folytathatnánk. Mi tehát a válasz arra a kérdésre, hogy miért kevés a nyelvtani változás a magyar nyelv újkori történetében? Két alapvetően fontos körülményt említünk okként. Az egyik: az ő-, az ó- és a középmagyar kor a magyar nyelvtörténet több mint 92%-át teszi ki. A középmagyar korra áthúzódó nyelvtani változások a korábbiakhoz képest csekély számúak voltak. Ehhez képest az új- és újabb magyar korban együttvéve sem állt egy tizednyi idő sem a változások „rendelkezésére”. A másik: az ő- és ómagyar korszak a magyar nyelvközösség majdnem egésze szempontjából a beszélt nyelviségnek, a nyelvjárásoknak a korszaka, tehát a nyelvhasználatnak az írott normáktól nem befolyásolt, nem irányított, ezért a spontán változásoknak a „szabad” korszaka volt. Csak a középmagyar korban, az intenzív írott nyelvi egységesülési folyamat idején nyer egyre nagyobb befolyást az írásbeliség, különösen nyomtatott formájában. S miként az írás általában is, akként a magyar írásbeliség is – különösen a standard nyelvváltozat kodifikálásával, a standardnak a polgári társas identitás szimbólumává válásával (19. század) s mintakövetésre készítő, sőt kényszerítő erejénél fogva – megtartó, konzerváló hatást gyakorol a köznyelvi grammatikára, s egységesítő hatást a nyelvjárásokra. – Újra érdemes hangsúlyoznunk, mennyire fontos volna nyelvtörténeti szempontból az új- és újabb magyar kori nyelvjárási anyag vizsgálata.

A nyelvtörténeti változások tendenciáit tekintve rövid összefoglalásban az mondható, hogy lényegében nyelvi-kulturális kiegyenlítődés zajlik mind helyi, mind pedig globális értelemben. Ez a változási tendencia tetten érhető mind a változásoknak, mind pedig a változások eredményének, következményeinek a szintjén. Az egyes nyelvközösségekben a standard (a köznyelv) terjedését és a helyi nyelvváltozatok visszaszorulását érzékelhetjük, globális szinten pedig az angol nyelvnek az előretörését, növekvő hatását és a nemzeti nyelvek pragmatikai térvésztesztét tapasztalhatjuk.

A nyelvi változás kutatása fontos nyelvtudományi feladatkör. Mindenekelőtt azért, mert a változás a nyelv lényegéhez tartozik, ezért a nyelv működésének mélyebb megismeréséhez nélkülözhetetlen a vizsgálata. Másrészt azonban azért is, mert a szókészlet, a frazeológia és a nevek eredetvizsgálatával, elemzésével a nyelvközösségek életére, kultúrájára vonatkozó következtetéseket is levonhatunk (a történettudomány, a néprajz és a művelődéstörténet például messzemenően hasznosítja a szóban forgó nyelvészeti kutatási eredményeket). Erre vonatkozólag idézzük a jeles történészt, KRISTÓ GYULÁT: „A történettudomány [...] egyetlen korszakban sem nélkülözheti a történeti nyelvtudomány megállapításait, de értelemszerűen az írott forrásokkal rosszul ellátott korszakokban megnő ezek felhasználásának igénye. Ha nem esünk túlzásokba, ha nem térünk le a forráskritika alkalmazásának másutt természetesnek tartott útjáról a nyelvi jelenségek történeti célú felhasználásában sem, akkor a nyelvtudomány rendkívül sok hasznos, gyakran máshonnan meg sem szerezhető információt ad a történésznek” (2006: 285). Idézzünk továbbá jeles egykori tudósokat is. LEIBNIZ szerint a nyelvek általában a népek legrégebb emlékművei, még az írás és a művészetek előtt keletkeztek, a legjobban is mutatják ezek eredetét, leszármazását és vándorlását. JACOB GRIMM úgy vélte, hogy van a csontoknál, fegyvereknél és síroknál előbb tanúság a népekről: a nyelveik. SIMONYI ZSIGMOND pedig azt írta: „Minden nyelvben meg van örökítve, csak ki kell olvasnunk belőle, a nép műveltségének története” (SIMONYI 1899: 2).

*

A nyelvi változások szemléltetésére közlünk három, példaként kiválasztott s különböző időben készült bibliafordításban megjelent újszövetségi verset mai írás szerint. (A válogatás és az átírás Haader Lea munkája.) A források: 1416u./1466: Müncheneri kódex // 1508: Döbrentei-kódex // 1516–1519: Jordánszky-kódex // 1536: Pesti Gábor: Új Testamentum // 1541: Sylvester János: Új Testamentum // 1590: Károli Gáspár: Biblia // 1626: Káldi György: Biblia // 1997: Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján (katolikus) // 2014: Magyar Bibliatársulat: Biblia (protestáns).

1. táblázat: Nyelvi változások bemutatása kilenc bibliafordítás ugyanazon helyeinek eltérő megoldásai tükrében

	Máté evangéliuma 26,47	Máté evangéliuma 26,71	János evangéliuma 13,1
Latin	Adhuc eo loquente, ecce Iudas unus de duodecim venit, et cum eo turba multa cum gladiis et fustibus, missi a principibus sacerdotum et senioribus populi.	Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia ancilla et ait his qui erant ibi: Et hic erat cum Iesu Nazareno.	Ante diem festum Paschae, sciens Iesus quia venit hora eius ut transeat ex hoc mundo ad Patrem, cum dilexisset suos, qui erant in mundo, in finem dilexit eos.
1416u./1466:	<i>Még ő e beszélte, im eljövő Júdás, a tizenkettő közül egy és övele sok gyölekezeti, törökök és ruadakkal eresztettek a papi fejedelmektől és a népeknek vénytől.</i>	<i>Ő kedég az ajtón kimenette, látá ötöt más leány, és monda azoknak, kik ott valának: Ez es a Názáreti Jézussal vala.</i>	<i>A húsvétnek kedég innepe napja előtt tudván Jézus, mert jött ő ideje, hogy elmenne e világból Atyjához, mikor szerette volna övéit, kik valának e világban, végiglen szerette azokat.</i>
1508:	<i>Még ű szóltába, ime Júdás, tizenkettőnek egyik eljuta, és űvele nagy sereg törökökkel és dorongokkal, papok fejedelmítől bocsáttattak és népnek vémbítől.</i>	<i>Annak kedég ajtón kimentébe, látá ütöt más leány, és monda azoknak, kik ott valának: És ez es az Názáreti Jézussal vala.</i>	<i>Az időben pászka üdnepnapnak előtte Jézus tudván, mert elfjött ű ideje, hogy elmenjen ez világból Atyjához, holott szerette volna övéit, kik világban valának, végig szereté űket.</i>
1516–1519:	<i>Még e beszéd szolván, ime ottan Júdás, egy a tizenkettő kezel eljuta, és űvele sok seregek fegyverekkel és dorongokkal, bocsátván az papi fejedelmektől és az köznépnek véneitől.</i>	<i>Az kediglen kinyomolván az ajtón, meg látá ütöt más szolgálóleány, és monda azoknak, kik ott valának: Ez es az Názáretbeli Jézussal vala.</i>	<i>Az hosvét innepének eléte való napon megtudván Jézus, mert elfjött az ű hör-ája, hogy kimenne ez világból ű Atyjához, mikoron szerette vóna azokat, kik űvele valának, mindvégig szereté űket.</i>
1536:	<i>És még hogy Jézus szólana, ime Júdás, az tizenkettők közül egyik eljeve nagy seregel, törökökkel és dorongokkal, kik bocsáttattak vala vele a papi fejedelmektől és az fő népektől.</i>	<i>Mikoron kegyig onnét az ajtón kiment volna, látta ötöt más leány, és monda azoknak, kik ott valának. Ez is a Názáretbeli Jézussal vala.</i>	<i>Húsvét innepe napjának kegyig előtte tudván Jézus, mert elfjött volna az ő órája, hogy ez világból Atyjához menne, mikoron szerette volna az evéit, kik ez világban valának, mindvégiglen szereté űket.</i>

	Máté evangéliuma 26,47	Máté evangéliuma 26,71	János evangéliuma 13,1
1541:	Még mikor ezt mondaná, ime az Júdás, ki az tizenkét tanítványnak egyiké vala, eljűta, és övele nagy sereg níp vala, mely sereg níp felkészült vala törökvel és fabotokkal, és mely sereg bocsáttatott vala az papoknak fejedelmítül és az nipeknek vinitül.	Mikoron kediglen kiment volna az kapuközbe, látá tüet más szolgálóleány, és monda azoknak, azkik ott valának: Ez es az Názáretbeli Jézussal vala.	Húst (= húsvét) napjának kediglen üd-nepnek előtte, mikoron tudná az Jézus, hogy eljűtt volna az ű órája, hogy ez világból az ű Atyához menne, mikoron szerette volna az övéit, kik ez világon valának, mindvigre szereté űköt.
1590:	És mikor ezeket szóláná, ime az Júdás, az tizenkettőnek egyik eljűve, és övele egyűit sok nép fegyverekkel és fustélyokkal, (kik) az papi fejedelmektől és az népnek vén biráitól (bocsáttattak vala).	És mikor kimenne Péter az tornácba, látá őtet más egy leányzó, és monda azoknak, azkik ott valának: Imez is az Názáretbeli Jézussal vala.	Az húsvétnek pedig imepe előtt tudván Jézus, hogy az ő órája eljűtt volna, hogy ez világból az ő Atyához menne, mivel-hogy szerette volna az övéit, azkik ez világon valának, mindvégig szereté azokat.
1626:	Még ő szólván, ime Júdás egy a tizenkettő közül eljűve, és övele sok sereg kardokkal és dorongokkal, küldtven a papi fejedelmektől és a népnek véneitől.	Kimenvén pedig ő az ajtón, más szolgáló látá őtet, és monda azoknak, kik ott valának: Ez is a Názáreti Jézussal vala.	A húsvét imepenapja előtt tudván Jézus, hogy eljűtt az ő órája, hogy elmenne e világból az Atyához, midón szerette volna az övéit, kik e világon valának, végiglen szerete őket.
1997:	Még beszélt, amikor, ime, Júdás, a tizenkettő közül az egyik megérkezett, és vele nagy tömeg kardokkal és dorongokkal a főpapoktól és a nép véneitől.	Amikor kiment a kapuba, meglátta őt egy másik, és így szólott az ott levőkhez: „Ez is a Názáreti Jézussal volt!”	A Húsvét ünnepe előtt Jézus tudta, hogy eljűtt az ő órája, hogy átmenjen e világból az Atyához, mert szerette övét, akik a világon voltak, mindvégig szerette őket.
2014:	Még beszélt, amikor megjött Júdás, egy a tizenkettő közül, és nagy sokaság jött vele kardokkal és botokkal a főpapoktól és a nép véneitől.	Mikor pedig kiment a kapuba, meglátta őt egy másik szolgálóleány, és ezt mondta az ott levőknek: Ez a názáreti Jézussal volt.	Közelegett a páska ünnepe, és Jézus tudta, hogy eljűtt az ő órája, amelyben át kell mennie e világból az Atyához. Szerette övét e világban, szerette őket mindvégig.